

Аннотация

В статье дано рассмотрение гуманистической концепции человека в зеркале художественной литературы. Автор остановился лишь на одном из проявлений дегуманизации в поэтическом искусстве – на феномене дендизма. Аристократическая субкультура денди породила такой художественный образ человека, в котором ренессансное стремление универсализма соединилось с чертами дегуманизации, среди которых: нарциссизм, честолюбие, тщеславие. Автор проследил эволюцию homo universalis на материале романа Дж. Бульвера-Литтона “Пелэм, или Приключения джентльмена” и пришел к выводу, что художественный образ денди значительно отличается от того расхожего представления о денди, которое приходит в голову благодаря многочисленным подражателям дендизма.

Ключевые слова: денди, дендизм, гуманизм, дегуманизация.

Summary

The article deals with the consideration of the humanistic concept of the person in a fiction mirror. The author focused on only one of the manifestations of dehumanization in the poetry art – the phenomenon of dandizm. The aristocratic subculture of the dandy has generated such artistic image of the person in which the Renaissance aspiration of universalism has incorporated to lines with features of dehumanization, among which: a narcissism, ambition, vanity. The author has tracked the evolution of homo universalis on a material of the novel of J. Bulvera-Littona “Pelem, or Adventures of the gentleman” and also has come to a conclusion that the artistic image of the dandy considerably differs from that ordinary representation about the dandy which comes to mind thanks to numerous imitators of a dandyism.

Keywords: dandy, dandizm, humanism, dehumanization.

УДК 821.161.2–3.09

Томченко М. А.,

аспірантка,

Запорізький національний університет,

Калантаєва О. О.,

викладач,

Запорізький національний технічний університет

ПСИХОІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Н. ЗБОРОВСЬКОЇ

Пошуки наукової методології українського літературознавства здійснює ряд знакових для української науки постатей: постструктуралізму (Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Марко Павлишин), фемінізму (Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Ніла Зборовська), герменевтики (Сергій Квіт, Євген Баран) та ін. Напрямок психоаналізу в українському науковому дискурсі обстоюють Г. Грабович, О. Забужко та ін. Теоретичне його обґрунтування здійснили С. Павличко, Н. Зборовська. Проте шлях до психоаналізу Н. Зборовської супроводжувався складними теоретичними шуканнями та світоглядними переосмисленнями. Авторка наголошує на новаторстві дослідниці й визначальній ролі в сучасній психоаналітичній концепції літературознавства: “в українській науці вона свідомо виступила як провокатор розщеплення національної цілісності і як особистість, що намагалась утвердити нову модель культурного світотворення” [2, 345]. Однією з проблем сучасної психоаналітичної літературознавчої інтерпретації є відсутність професійних інтерпретаторів, які б володіли розумінням художньої літератури як екзотеричного та езотеричного тексту.

Метою дослідження є визначення ролі й місця праці “Код української літератури” в українській історії літератури. В процесі дослідження реалізовано такі **завдання**:

- проаналізувати психоаналітичну концепцію Н. Зборовської в книжці “Код української літератури”;
- дати характеристику науковій концепції “порубіжжя” в літературі;
- розкрити основні поняття психоаналітичної історії Н. Зборовської.

Методологія психоаналізу передбачає осмислення широкого контексту доби, залучає культурно-історичні прикмети і творить її своєрідний портрет. Як зазначає О. Піскун: “психоаналітична інтерпретація проектується на соціум, культуру, історичну епоху, а сам літературний твір розглядається як складна система, в якій концентруються різноманітні смисли: психологічні, соціальні, світоглядні, естетичні тощо” [6].

Наступним кроком формування нової наукової парадигми є творення динамічної традиції, яка полягає, за словами Н. Зборовської, у “продуктивному прочитанні і переосмисленні літератури, здатного розгортати конструктивне моделювання національної культури” [2, 348]. Отже, маючи досвід психоаналітичних інтерпретацій, українське літературознавство має створити потужний напрям моделювання національної літератури.

Монографія “Код української літератури” (2006) є спробою здійснення психоісторії новітньої української літератури. Теоретичною основою дослідження стали розробки М. Фуко, а також М. Зерова, який у 20-х роках ХХ ст. в праці “Леся Українка і читач” відзначав залежність читача від його культурного коду. В інтерв’ю з Я. Дубинянською Н. Зборовська розповідає про свої плани видання цієї книжки та історію написання: “Я писала цю працю побіжно, не думаючи виносити її на захист докторської, якби не знайомство з Петром Сосенком, однокласником Соломії Павличко. Код української літератури глибоко захований у фольклорі. А прадід Петра, Ксенофонт Сосенко, був відомим фольклористом, і сам Петро зібрав дуже багато текстів для аналізу. Він викладає у Франції, і коли я йому розповіла про цю тему, він сказав мені: “Створімо таку собі “масонську ложу” – ти будеш аналізувати, а я надаватиму тексти і профінансую тебе на три роки. На честь Соломії, бо вона була моєю першою шкільною любов’ю” [4]. Ця книжка вийшла без аналізу текстів фольклору, які Н. Зборовська планувала розглянути пізніше.

Н. Зборовська пояснює переваги психоаналізу як методології дослідження літератури. Виходить вона із ситуації появи нової української літератури, а також межі ХХ–ХХІ століть. Це відчуття порубіжжя постає для авторки знаковим, що окреслене як своєрідна історико-культурологічна проблема. Певна циклічність розвитку літератури, на яку на початку ХХ століття звернув вагу Д. Чижевський, також приваблює Н. Зборовську і спонукає до рефлексій з приводу розкриття механізму дії проблеми “порубіжжя”. Так, психоаналіз, за словами літературознавця, “допомагає виявити особливості художнього мовлення імперського творчого суб’єкта, що ґрунтується на невизначеній множинності сутності (на основі вбирання різних національних об’єктів), та особливості мовлення національного творчого

суб'єкта, що несе органічний код власного буття" [1, 4]. Отже, проблема порубіжжя може бути пояснена кризою імперій, які вербалізують цю кризу в мистецтві.

Літературознавець порушує проблему методології літературознавчих досліджень в цілому й аналізує здобутки сучасної теорії літератури із урахуванням українських розробок. Основним концептом досліджень періоду 1990-х є розуміння кризи філологічної науки. Літературний текст потребує тлумачення і з цією метою відбираються різні стратегії із суміші досліджень різних видів мистецтва, медіа як частини культурного дискурсу доби. Одним з таких напрямів, на думку Н. Зборовської, в Україні постає геолітературознавство, позиції якого розроблено в працях І. Бондаря-Терещенка та Т. Гундорової. Ще одним напрямом є філософія літератури, презентована розробками О. Забужко. Як альтернатива і відповідь на кризу теорії літератури виникають гендерні дослідження. Н. Зборовська є одним із фундаторів цього напрямку, проте та світоглядна еволюція, яку вона пройшла, завадила їй визнати свою причетність до цих досліджень. Літературознавець називає дослідження В. Агеєва. Всі ці пошуки є підґрунтям психоаналізу в літературі.

Дошуковуючись сутнісних характеристик психоісторії як напряму досліджень української літератури дослідниця звертає увагу на поняття глибинної причинності, що є законом, на якому ґрунтується класичний психоаналіз. Визнаючи українську літературу як постколоніальну Н. Зборовська пропонує механізм моделювання психоісторії: визначення актуальних проблем; формулювання гіпотез, що складуть основу психоісторії національної літератури; формування концепції.

Авторка окреслює теорію психоаналітичної критики, зокрема поняття коду у теорії онтогенезу та його типів у системі моделювання психоісторії літератури. Дослідниця аналізує літературу від "Енеїди" І. Котляревського до 80-х років ХХ століття, відповідно поділяючи цей часовий відрізок на три цикли – класичний, модерний, постмодерний. Код української літератури Н. Зборовська визначає як код української державності, адже від витоків література ґрунтується на розрізненні національного та імперського суб'єктів, а, отже, постає як головна державницька стратегія.

Кожен з етапів розвитку української літератури асоційований у дослідниці із певним типом коду. Наприклад, материнський код співвіднесений із романтизмом, батьківський проєктований реалізмом. Авторка детально аналізує поняття материнського і батьківського кодів у психології і відповідно у психоісторії літератури. Беручи за основу фрейдівську систему трьох світоглядів – анімастичного, релігійного та наукового – Н. Зборовська співвідносить їх із трьома системами української літератури: фольклор, романтизм, реалізм. Фольклор є втіленням власне літературної творчості як форми індивідуального та національного самовираження на відміну від писемної давньої літератури, що представлена в літописах, тому авторка слушно зауважує "Національна культура вперше самовизначається у фольклорі. Щоби самовизначитися у своїй вітальній силі, необхідно постати у своїй універсальній материнсько-батьківській психосемантиці і психопоетиці, тобто не як культура динамічного синівського

характеру, не як специфічна творчість відокремленого національного психотипу, а як цілісна креативність, що перебуває поза індивідуалізмом” [1, 32]. Фольклор формує національну пам'ять, адже кожна нація утворює певну комунікацію поколінь. Це ланцюг розвитку національної культури, коли одне покоління вербалізує певну форму національної культури доопрацьовує і передає трансформовану наступним поколінням. І чим довший цей ланцюг, тим багатшою є нація. Н. Зборовська говорить про універсальність фольклору, бо в ньому відбувається поєднання материнської і батьківської складової національного коду, що постає як код генетичний.

Окреслюючи особливості класичної української літератури, літературознавець звертає увагу на існування в ній двох основоположних художніх систем – романтизму і реалізму. Різняться вони художніми засобами пізнання: у романтика – це символ і метафора, у реаліста – метонімія. На цю різницю вказує дослідниця через призму психоаналітичного прочитання, тому пояснює керуючись поглядами психоаналізу.

Наступний етап розвитку літератури – модернізм – авторка “Коду...” визначає як синівську невротичність / дочківську істеричність. Нам видається слушним таке представлення психоаналітичної концепції модернізму, що постає на зламі століть і презентує пошук нових формальних шляхів вираження і відображення нової суспільно-політичної картини світу та світоглядних орієнтацій письменства. Істерія – один із найпоширеніших діагнозів творчої інтелігенції. Згодом істерія була розділена на декілька специфічних хвороб, що на початку ХХ століття об'єднувались у лікарській практиці. Істерія перш за все пов'язувалась із підвищеною сексуальною активністю, що через неможливість задоволення сублімувалась у творчість. Сам в цей період відбувається перегляд гендерних стереотипів українського суспільства, як зазначає Н. Зборовська, “стать на порубіжжі перетворюється на загальнокультурну і державницьку проблему” [1, 46].

Авангардизм за психоаналітичною теорією Н. Зборовською в українській літературі постає як руйнування коду національної літератури і пропагування натомість сталінського тоталітаризму, його творчою вербалізацією. Наступний етап творчого розвитку – постмодернізм – залучає гру, яку здійснює обізнаний у психоаналізі сучасний автор.

Спроба авторки пояснити різницю між українською та російською літературами вкотре підтверджує вже відому проблему державності і національної самоідентичності, які співвіднесено із поняттями психоаналізу.

В прочитанні “Енеїди” І. Котляревського Н. Зборовська пропонує відійти від прив'язки тексту до особливостей культурного життя України періоду його створення. На її думку, слід акцентувати на важливій для України архетипній таємниці Трої (сонячна трисутність тризуба). Весь шлях Енея має чіткі національні психоорієнтири, які в цілому становлять дошукування причетності до визначення власного національного шляху: ““Енеїда” є новітнім українським сюжетом, який має приховане відношення до героїчного троянського квесту, адже це символічний сюжет відродження українського суб'єкта під гнітом

Російської імперії в материнському лоні європейського світу, де українська свідомість актуалізує генетичну пам'ять про апокаліпсис Трої, символічно пов'язуючи її з апокаліпсисом Запорізької Січі й апокаліпсисом України загалом" [1, 71]. Тут з'являється продукована в творчості самої письменниці проблема квесту, який здійснює як кожна окрема особистість у пошуках себе і свого місця в світі, так і кожен народ. В контексті національної літератури авторка ставить проблему рецепції "Енеїди", її амбівалентності, бо "її сприймають і як національний здобуток, і як національний ущерб" [1, 74]. Авторка лише підходить впритул до проблеми і потреби психоаналітичного прочитання "Енеїди" І. Котляревського, накреслює певні шляхи цього прочитання констатуючи потребу "психоаналітичних розкопок і гіпотетичних реставрацій" [1, 77].

Аналізуючи поезію Т. Шевченка, літературознавець звертає увагу на філософську "фемінізацію" мужності, на основі досліджень С. Павличко розробляє семантику агресії в творчості поета, акцентуючи на пристрасному богошуканні письменника. Визначаючи націєтворчу місію Т. Шевченка, авторка порівнює із місією І. Котляревського "про розмноження веселого панства" [1, 81]. Т. Шевченко є поетом-пророком, свідомо обираючи шлях страждання, який також обирає поет ХХ століття В. Стус. В його містерії "Великий Лях", на думку Н. Зборовської, відбувається вербалізація пошуків сакрального історичного коду України. Російська імперія цей код намагається присвоїти, здійснити імітацію-наслідування національних психотипів, до яких долучено український психотип.

В психоаналітичному дослідженні С. Балея (опубліковано в 1916 року), одному з перших психоаналітичних досліджень творчості Т. Шевченка, звертається увага на аналізі фемінного начала як складової підсвідомості, дослідники Г. Грабович, О. Забужко розглядають творчість поета в контексті колективного підсвідомого, а саме міфологічних пластів. Н. Зборовська розглядає поняття психотипу підкреслюючи соціальну місію поета.

Досліджуючи творчість Марка Вовчка, літературознавець простежує шлях її становлення як особистості, вплив на її еволюцію письменниці трьох чоловічих постатей, першою з них є її чоловік О. Маркович. Пояснюються складові її успіху серед чоловіків і зв'язок її особистої історії із творчими порухами. Імітація як характерна риса її особистості переходить у творчість, письменниця імітує, на думку Н. Зборовської, постає актрисою примірюючи образи молодниць, бабусь у "Народних оповіданнях". Повість "Інститутка" подає два психотипи – російський та український, що протиставлені одне одному. Ця інтерпретація творчості Марка Вовчка дає змогу здійснити ревізію попередніх постмодерного періоду рецепцій, зокрема, перегляд феміністичної праці В. Агеєвої про творчість М. Вілінської.

Характеризуючи реалістичний період, Н. Зборовська констатує його як період аналізу "національних едіпових конфліктів" та утвердження ідеї Держави. Дослідниця посилається на дослідження сексуальності у розробках С. Павличко, стверджуючи, що ставлення до сексуальності та любові є "характерним об'єктом вивчення іманентності національної літератури" [3, 120]. С. Павличко досліджує сексуальність на прикладі творчості О. Кобилянської, яка "першою в українській

традиції торкнулася сексуальності. Її героїні свідомі чуттєвості, потреб тіла, які можуть суперечити потребам духу, вимогам інтелекту” [3, 78]. Модернізм, що керувався засадами модного тоді соціалізму, який відбився тим чи іншим чином на творчості будь-кого з письменників, порушував нові суспільні проблеми, які до того були ігноровані. Фемінізм походив також почасти із соціалістичної концепції адекватного ставлення суспільства до жінки, її звільнення від патріархальних стереотипів. Література модернізму здійснила рецепцію експериментів із традиційною мораллю, боротьби із стереотипами суспільства. Ці експерименти плекались в житті (сексуальні збочення, стани зміненої свідомості) і в творчості (французькі символісти). Проте в українській літературі модернізм мав свої національні особливості. Отже, експерименти, в тому числі літературні були більш стримані. Молодомузівці декларуючи пріоритет естетичного, творення нових образів і створення нової поетичної мови, не прийняли аполітичної позиції, не відмовились від ідеї Відродження України і продукували патріотичний дискурс. Експерименти із сексуальністю також відбувались в межах інфантильного виховання, що демонструє перебільшену чуттєвість, про яку С. Павличко говорить: “Сексуальна анархія, або відхід від традиційної сексуальності, призводить до анархії текстуальної” [3, 83]. Таку характеристику переписки О. Кобилянської і Лесі Українки дає дослідниця. Листування демонструє сексуальність, що протистоїть народницькій естетиці, і є опозиційною до того, що пропагує І. Франко. Ця психоаналітична рефлексія С. Павличко дає основу для формування психоісторії української літератури.

Розглядаючи творчість П. Куліша, Н. Зборовська констатує новий тип творчості у порівнянні із Т. Шевченком і романтиками. Це критичний аналіз історії козаччини у художніх творах, як зазначає дослідниця, “завдяки його старанням модель національного буття набула орієнтації на батьківську мужність як аристократичне вивершення національного інтелекту, з допомогою якої має постати чиста філософська слава України” [1, 123]. Крім того, його творчість вона розглядає як “воістину "едіповий" подвиг в українській літературі, спрямований проти імперської системи” [1, 129]. Творчість П. Куліша протиставлена творчості романтиків, що роблять спробу створити міф держави, заснований на вірі та некритичності. П. Куліш виявляє аналітичність у художній рецепції доби козаччини.

Ще один цікавий національний психотип розглядає Н. Зборовська на прикладі роману Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні” – пропашої сили: “український народний психотип спонтанно ідентифікує себе заступником Христа, наслідком чого став психологічний парадокс: українська дитина, палко захищаючи Христа, стає на шлях пропашої сили” [1, 136]. Дослідниця детально розглядає особливості формування характеру Чіпки під впливом різних психологічних ситуацій та моделей поведінки людей, що його оточують. При чому Н. Зборовська проводить паралелі із сучасною інтерпретацією національного злочинця, зокрема, на прикладі творів О. Ульяненка. Для його творів характерний образ патологічного злочинця. Для ХІХ століття актуальною є ситуація втрати

моральних цінностей вироблених попередніми поколіннями. Це утверджують образи Чіпки та Христі (“Повія”) у творчості Панаса Мирного.

Українська модель співвідношення масової і індивідуальної свідомості реалізована в поемі І. Франка “Мойсей”. У творчості І. Франка, як вказує Н. Зборовська, “у всій довершеності постає ідея соборної Держави” [1, 149]. Адже основою українського політичного ідеалу була орієнтація на родину.

Цікавим є протиставлення двох типів творчості з позицій психоаналізу – українського П. Куліша та російського Ф. Достоєвського. Розглядаючи роман Ф. Достоєвського “Брати Карамазови” літературознавець доходить висновку, що цей твір “моделює незбагненне революційне майбутнє” [1, 171]. Українське бачення революційності в час написання роману Ф. Достоєвським сформулював І. Франко, “називаючи вічним революціонером – дух, науку, думку, волю – ці свідомо аристократичні цінності опонували туманному російському народництву” [1, 171]. Роман Ф. Достоєвського кваліфіковано як пророцтво епохи постмодернізму із його естетикою “все прийняття” та відмови від нормативної моралі.

Література модернізму характеризується невротичним характером: “Невроз як феномен культури визначив європейське порубіжжя” [1, 183]. Н. Зборовська пропонує поняття порубіжжя як систему світоглядних домінант, що відзначається кризою в суспільстві. Література вирішує два основних завдання: осмислення кризи, нових умов буття; художня рецепція кризи і естетичне її осмислення. Нова світоглядна настанова іменована декадансом в естетиці отримала значення виду поетичної творчості із творенням оригінальних символів: “Декадентському світовідчуттю притаманна втрата етичних світоглядних орієнтирів, які замінив пан естетизм як вивищення мистецтва над моральністю, що вів до естетизації смерті” [1, 182]. В українській літературі порубіжжя протягом трьох століть характеризувалося змінами і національному бутті і реакцією на ці зміни письменницької творчості. Епоха бароко завершилась разом із історичними подіями знищення та зросійщення козацької верхівки. Це період кінця XVIII – початку XIX століття появи нової української літератури як літератури неповної нації із селянством як основним соціальним замовником. Межа XIX–XX століть відзначається стрімким оновленням національної свідомості в контексті європейських перетворень виникнення модернізму і його співіснування в українській культурній традиції із народництвом. Література кінця XX – початку XXI століття творилась на посттоталітарному тлі і відкривала нові шляхи літературної рецепції в системі постмодернізму. Ці етапи, порубіжні моменти також є очевидними для Н. Зборовською, проте пояснення їх природи авторка здійснює на основі психоаналізу.

Істерія як комплекс психічних розладів була притаманна багатьом письменникам модернізму. Цей застарілий на сьогодні термін об’єднував симптоми демонстративних емоційних реакцій, судоми, втрата чутливості, підвищена сексуальна активність та ін. Про залучення психоаналізу в інтерпретації модерністської творчості Н. Зборовська говорить: “Психоаналітичне тлумачення істеричного конфлікту сформувало поняття психосексуальності як синтезу

сексуального і психічного. Психічний аспект сексуальності відокремив психоаналіз від психіатрії, звертаючи увагу на душевний фактор життя людини” [1, 194]. Становлення психоаналізу дослідниця простежує на прикладі діяльності З. Фрейда.

Окремий розділ присвячено розгляду українського порубіжжя як психоісторичної проблеми. Одним із психонаціональних проблем відображених в українській класичній літературі є проблема руйнування родини, як зазначає Н. Зборовська, “згодом більшовицька влада руйнацію національної родини зробить основою своєї психополітики” [1, 203]. Дослідниця розглядає психічне відхилення – невроз національної людини в системі її буття: “невроз непересічної національної людини, яка ставить собою передусім національно-державницькі, або національно-соціальні цілі, може бути наслідком відмови їй у сублімації” [1, 203]. Ситуація вимушеної стриманості, пригнічення, обмеження літературної діяльності викликало прийом маски, адже українська література кваліфікується в імперському дискурсі як провінційна, додаток до російської, а тому обмежується лише комічними творами, писаними блазнями.

Роблячи огляд літературного чоловічого дискурсу, літературознавець звертає увагу на творення жіночих образів. Класична література “не створила жодного впливового образу аристократичної жінки, потребу в якому гостро виявило українське порубіжжя” [1, 207]. Розглядаючи особливості жіночих образів у творчості Т. Шевченка, Н. Зборовська визначає основний образ – материнський. Він має свої особливості: “Материнський комплекс призводить до романтичного донжуанства як одухотвореного донжуанства, наприклад, через чисту “любов до покритки”” [1, 208]. Жіночий дискурс порубіжжя, на її думку, є неоромантичним, чоловічий – неореалістичним, що впливає на психотип української літератури. Особливістю української літератури порубіжжя є поява активного жіночого голосу, а “пошуки модерної державності – це пошуки української аристократичної Мужності і Жіночності” [1, 215]. Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку: “українське порубіжжя виявило, що затримка в розвитку національного характеру є наслідком колоніальної фіксації на материнському об’єкті, яка породжує інфантилізацію національної мужності і національної жіночності” [1, 215].

Література кінця XIX – початку XX століття виявляє інтерес до несвідомого, посилюється психологічна складова літературного образу, самі літератори цікавляться психологією творчості. Модерні поети ставлять на перше місце інтуїцію творчості, тоді як ралі істина література вимагала вивчення соціальної сфери організації суспільства та формування характерів у певних суспільних умовах. Література зламу століть ґрунтується на психосемантиці еросу, яку досліджує Н. Зборовська.

Література романтизму протиставила імперію провінції, де провінція трактувалась як світ людяності й добра, імперія – втілення зла. Ця тенденція наділення імперії негативними образами-символами продовжує модернізм. Як вказує Н. Зборовська, “психотип фатальної Проститутки уособлює Жінку-імперію” [1, 221]. Йому протистоїть за вказаною антиномією одухотворений образ жінки: “психотип фатальної Матері Уособлює собою колоніальну Жінку-націю” [1, 221].

З цією думкою можна погодитись, адже молодомузівці, проголошуючи ідеали естетики і приклад європейських символістів, що демонстративно дистанціювались від суспільно-політичної проблематики, залишались у векторі національної проблематики, а також лишались традиційними утворенні образу жінки. На від мінусу французьких символів, що продукували еротичний любовний дискурс, уникали еротичних мотивів, образ жінки-коханої асоційований із образом Мадонни чи заступається материнським образом. Свій варіант фатальної жінки в психоаналітичній концепції Н. Зборовська пропонує за образом Кармен С. Жижека, за творами Марка Вовчка (“Інститутка”). Образ фатальної жінки у драматургії Лесі Українки еволюціонує до образу істерички. Жіночі образи в драматургії мають свої вияви. Літературознавець виокремлює архетип соціальної жінки (Анна “Камінний господар”), архетип метафізичної жінки (Долорес “Камінний господар”), розщепленість українського материнського коду через боротьбу між любов’ю і ненавистю (Міріам “Одержима”). В одному інтерв’ю Н.Зборовська сказала, що вона – жінка метафізична, проте все ж спілкуючись із людьми, читаючи лекції студентам, презентуючи своє бачення літератури, вона постає як жінка соціальна. Ці поняття вона перевіряє власним досвідом.

Жіноче письмо порубіжжя представлене творчістю О. Кобилянської: “в її особі постає німецько-український психологічний симбіоз” [1, 255]. Дослідниця простежує поєднання українсько-німецьких психо-культурних нашарувань в її характері і творчій лабораторії. Авторка вдається до дослідження між національних, міжкультурних поєднань у житті українських письменників і простежує як це впливає на їх творчу діяльність. Так, розглядаючи творчість В. Винниченка, вона відзначає: “шопенгауєрівська ідея націлювала свідомих українських чоловіків порубіжжя на пошуки інтелектуальної жінки. Ідеал аристократичної, свідомої жінки особливо захоплював В. Винниченка, психобіографія якого виявляє, що його вибір був пов’язаний з жінкою єврейської національності” [1, 265].

Період 20-х років ХХ століття, становлення більшовизму Н. Зборовська означає як “садоавангардизму у політиці”, тому “у психології національного суб’єкта він провокував деструктивні (смертоносні) й витісняв лібідозні (любвні) імпульси” [1, 283]. В творах М. Хвильового авторка бачить пророцтво “імітації оновлення”, яке має принести більшовицька Росія. В цей період імперсько-більшовицька свідомість виявляє потребу українського письменника-блазня, основою руйнування національного стає урбаністична ідея: “Письменник-блазень, як ніхто інший, гостро актуалізує духовну проблему міста” [16, 301]. Блазень у розумінні Н. Зборовської є людина, що не має власного світогляду, тому здатна до нищення власного національного коду. Такою тенденцією блазнювання стає національне пониження через пониження архетипних письменників, осміяння українських класиків (наприклад, В. Домонтович про П. Куліша, роман Д. Бузька “Голяндія”). Цей період означено у дослідженні як “криза національної романтики” [1, 316].

Ситуацію України в 30–50-х роках ХХ століття, епоху соцреалізму авторка окреслила як “одержима маргінальна Жінка” [1, 324]. Національний характер

знає процесів розщеплення та імітації, український соцреалізм відзначається “комплексом масової посередності, або національного блазня” [16, 329]. На прикладі творів В. Сосюри, зокрема, поеми “Христос” авторка доводить, що “перверсивна едіповість, що поставала на основі отілеснення Бога в образі вождя, виразила страхітливу психічну трансформацію національного характеру, що символічно проявилася у прозовому дискурсі цього часу” [1, 333]. Маргінальність української літератури підтверджується в творчості О. Гончара. Йому в дослідженні Н. Зборовської протиставлений О. Довженко: “Якщо “Україна в огні” – це текст, написаний свідомим автором, то “Прапорonosці” – це маргінальна література, тобто текст, який писався для масової посередності несвідомим блазнем” [1, 335]. Авторка доводить цю думку здійснюючи психоаналіз творів цих авторів, вона наводить факт того, що роман “Прапорonosці” був переписаний у 60-ті роки, з нього зникли прикмети вірного служіння сталінізму.

Проза 60-х та 70–80-х років становить різні психотипи, що сформовані впливом на українського письменника імперського чинника. Саме обмеження породжує такий тип української прози як химерна, авторка так визначає її природу: “Химерний проект формується на засадах масової літератури: карнавальна маска замість психологічних образів, відносна ворожнеча внутрішнього світу героя компенсувалася динамічно розгорнутим театралізованим дійством, надміром незвичайних, фантастичних, майже казкових пригод” [1, 372–373]. Цю ж тенденцію вона простежує в перехідному дискурсі 1990-х, коли на посттоталітарному ґрунті з’являється потреба переосмислення ситуації, як тимчасове її вирішення карнавальна проза Ю. Андруховича. Її виникнення пояснюється в психоаналітичному дискурсі так: “з неподоланого едіпового комплексу постає несвідома себе котляревщина, а відповідно її психоісторичні послідовники – химеристи і бубабісти як творці-імітатори, залежні від колоніального статусу” [1, 375]. Ці історичні паралелі дозволяють виявити повторювану тенденцію в розвитку літератури.

Н. Зборовська захоплена творчістю П. Загребельного, якого за створені ним жіночі образи в романах “Євпраксія”, “Роксолана”, “Юлія, або Запрошення до самогубства” Л. Тарнашинська назвала першим феміністом в українській літературі. Аналізуючи роман “Роксолана” авторка монографії підкреслює, що “Загребельний утверджував романтичну українську позицію, спрямовану на одухотворення патріархату, відродження власне українського патріархату, що ґрунтується на родинній духовності” [1, 387]. Отже, в романі “Роксолана” представлено найчистіший приклад незмінної любові – стосунки матері й сина, який також вербалізовано в творах Т. Шевченка.

На відміну від П. Загребельного (створює образ жінки, що деструктивно впливає на імперію) фатальна жінка у Валерія Шевчука – “ерогенна жінка-імперія” [1, 391], демонічна особа.

Розглядаючи покоління вісімдесятників Н. Зборовська вказує, що це перехідне покоління (названо 26 імен письменників) найбільше виявляє себе у 80–90-ті роки. На основі творів Ю. Андруховича, О. Забужко, Є. Пашковського,

О. Ульяненко та ін. Н. Зборовська висвітлює канони новітньої літератури, розкриваючи поняття масової літератури. Так, в інтерв'ю Г. Тарасюк для "Літературної України" та "Livejournal" від 28.05.2007 дослідниця відзначає: "масова культура, що культивує маргінальне, утверджується у нас як імперський проект, а, спрямовуючись на прибутки та соціальну одновимірність, відсуває високу національну літературу, знецінює її дуже важливу для національного існування функцію – висловлювати метафізичний опір" [5]. На формування масової свідомості спрямовані й літературознавчі розвідки О. Бузини, І. Бондаря-Терещенка, В. Єшкілева та ін., які, на думку авторки, становлять агресивно загарбницькі психоавтопрезентації. Форми садоавангардизму проступають в цих дослідженнях: "Психологічною основою психосадоавангардизму є заздрість, що проявляється через інтелектуальний редуціонізм: заперечуючи талановите минуле заради мізерного сучасного, спрощуються попередні тексти, передусім найпотужніші претексти надихають інстинкт руйнування" [1, 413]. Бажання власного самоутвердження як прояву індивідуальних комплексів неповноцінності проступає в творах цих авторів.

В чоловічому письмі порубіжжя Н. Зборовська вбачає загрозову тенденції імітації, коли письменник маскується під національного. Типовим представником цього напрямку є О. Ульяненко, переводячи страхітливе в комічну площину до нього долучається Ю. Андрухович, тому "мова не є визначальною для коду національної літератури, визначальним є лише мовлення" [1, 422]. В жіночому письмі виявляється істеричний сипптоп (як символічне кастрування українського чоловіка у О. Забужко), імітаційний сипптоп (Є. Кононенко, О. Забужко, Г. Тарасюк), фемінізм як сестровбивство (О. Забужко, І. Карпа).

Підводячи підсумки свого дослідження Н. Зборовська чітко формулює риси українського психотипу, окреслюючи його національну специфіку. Важливим для розуміння цього твору є коментар, який було опубліковано в інтерв'ю для журналу: "код у моєму дослідженні, з одного боку, означає метафізичну спробу. А на рівні індивідуальної історії – єдність материнського і батьківського кодів, що дає привід аналізувати історію української літератури як антиколоніальний проект, спрямований у бік нарощування мужності" [5]. Отже, монографія "Код української літератури" накреслила магістральну тенденцію українського психоаналізу.

Література

1. Дубинянська Я. Ніла Зборовська : "Феміністка – мій штучний імідж" [Електронний ресурс] / Я. Дубинянська // Дзеркало тижня. – 2006. – 4 березня. – Режим доступу : http://dt.ua/SOCIETY/nila_zborovska_feministka__miy_shtuchniy_imidzh-46072.html.
2. Жінка, що мріє про сонце [Електронний ресурс] // Citylife. – 2007. – травень (№ 33). – Режим доступу : <http://www.citylife.com.ua/index.php?id=34&tid=390&art=574>.
3. Зборовська Н. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
4. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство : [посібник] / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.

6. Піскун О. Психоаналітичний дискурс в українському літературознавстві XX столітті [Електронний ресурс] / О. Піскун. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lfk/2010_9/01.pdf.

Анотація

В статті розглядається монографія Н. Зборовської “Код української літератури”. Визначено складові концепції психоаналізу авторки, риси українського психотипу, а також національні основи літератури, що протистоять імперській імітації. Запропоновано механізм моделювання психоісторії. Авторка монографії окреслює наукову концепцію “порубіжжя” в літературі, розкриває основні поняття психоаналітичної історії та переваги психоаналізу як методології дослідження національної літератури. Визначено роль і місце розробки в українській історії літератури.

Ключові слова: психоаналіз, код, національна література, порубіжжя, архетипний письменник.

Аннотация

В статье рассматривается монография Н. Зборовской “Код украинской литературы”. Определены составляющие концепции психоанализа автора, черты украинского психотипа, а также национальные основы литературы, которые противостоят имперской имитации. Предложен механизм моделирования психоистории. Автор монографии очерчивает научную концепцию “пограничья” в литературе, раскрывает основные понятия психоаналитической истории и преимущества психоанализа как методологии исследования национальной литературы. Определена роль и место разработки в украинской истории литературы.

Ключевые слова: психоанализ, код, национальная литература, пограничье, архетипный писатель.

Summary

The article deals with the monograph of N. Zborovska “The Code of Ukrainian literature”. The main conceptions of author’s psychoanalysis, features of Ukrainian psychotype, national base of literature have been determined, which stand against the imperial imitation. The concept of psychohistory modeling has been offered. The author of monograph describes the scientific concept “awakening” in the literature, discovers main definitions of psychoanalytic history, and advantages of psychoanalysis as a methodology of investigation of national literature. Also, the role of monograph in the Ukrainian literature has been determined.

Keywords: psychonalysis, code, national literature, borderland, archetypal writer.